

Федченко Т.О.

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка**МЕТОДИКА РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКІВЦЯ З ПАСИВНИМИ УЧНЯМИ**

Анотація. Сучасна освіта спрямовує нас на вдосконалення та поглиблене вивчення навчального процесу. Вчителі та психологи працюють над створенням характеристик дітей та методик роботи з різними дітьми. Тому в статті здійснено аналіз пасивних учнів у школі. Зокрема, звернуто увагу на психологічні особливості пасивних дітей, виокремлено їх моральні характеристики. Проаналізовано провідні теоретичні основи інтелектуальної пасивності учнів, виділено психологічні особливості пасивної орієнтації у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в навчанні, розроблено шляхи психолого-педагогічної корекції. Визначено, які вчені працювали над проблемою пасивних учнів та які причини пасивності вони виокремлюють. В статті педагоги можуть дізнатися щось нове та почерпнути знання для роботи з пасивними учнями.

Ключові слова: молодші школярі, пасивність, психолого-педагогічна корекція, інтелектуальна пасивність.

Fedchenko Tetiana

National University of «Chernihiv Collegium» Taras Shevchenko

THE METHODOLOGY OF BEGINNER TEACHER'S WORK WITH PASSIVE PUPILS

Summary. Modern education directs us to improve and deepen the learning process. Teachers and psychologists are working to develop children's characteristics and techniques for working with different children so that all children can receive a decent education. In our article we proceeded from the assumption that passivity arises at deficiency of mental activity in the external and internal plan, leads to violation of self-regulating function of «I», is shown in various forms and types of behavior. Therefore, the article analyzes passive students at school. In particular, attention is paid to the psychological features of passive children, their moral characteristics are highlighted. Leading theoretical foundations of students' intellectual passivity are analyzed, psychological features of passive orientation in the behavior of younger students with low educational efficiency are identified, ways of psychological and pedagogical correction are developed. It is determined which scientists worked on the problem of passive students and what causes of passivity they distinguish. We paid special attention to the work of the teacher with intellectually passive students. In the article, teachers can learn something new and gain knowledge to work with passive students. Overcoming passive orientation in the behavior of younger students is possible provided specially organized social and educational activities aimed at improving the level of mental development and optimization of the process of interaction of children with peers and adults. In the course of the work we came to the conclusion that in order to change the passive behavior of the younger student to an active one, it is necessary to organize the educational process in such a way as to: develop the cognitive interest of students in intellectual activity; pay sufficient attention to such children; increase self-esteem, motivation of education, develop the arbitrariness of mental processes and behavior; form a favorable psychological climate in the team. The study does not exhaust all aspects of the problem of intellectual passivity of schoolchildren and passive orientation in behavior. Further study required in-depth analysis of the integral system behaviour of pupils of primary school age with the aim of raising efficiency in teaching.

Keywords: primary school children, passivity, psychological and pedagogical correction, intellectual passivity.

Постановка проблеми. Час не стоїть на місці. Зміни, що постійно відбуваються в житті, зачіпають всі сфери життєдіяльності суспільства. Освіта – важлива складова, необхідна для людини, що живе в сучасному світі. Життєві орієнтири диктують нові цілі навчання. Одне з головних завдань сучасної освіти – підготовка конкурентоспроможної особистості, що володіє універсальними компетенціями, застосовними в різних умовах. На жаль, традиційні методи освіти не завжди здатні вирішити поставлену задачу. На зміну їм повинні прийти нові, більш ефективні і адаптовані під XXI століття інструментарії.

Реформування політичної, соціальної, економічної систем, демократизація і гуманізація всіх сфер суспільного життя безпосередньо пов'язані з удосконаленням системи навчально-виховної роботи сучасної школи, становленням підготовки високо інтелекгентної і свідомої особистості, здатної вирішувати соціальні та економічні проблеми молодшої суверенної держави.

Реалізація завдань вдосконалення навчально-виховної роботи сучасної школи потребує якісно нового підходу до навчання та виховання дітей. На думку В.Д. Бежа, це можливо за умови організації особистісно орієнтованого навчання, кінцевою метою якого є максимальне розкриття індивідуальних можливостей особистості кожного. Навчання повинно бути розвиваючим, спрямованим на отримання дитиною нових знань і способів розумової діяльності, формування здібностей дитини [1, с. 12].

Однак, як показує практика, втілення цих завдань в реаліях життя ускладнюється нестabilitністю соціально-економічних процесів сьогодення, переважанням малоефективними технологіями навчання в школі і збереженням авторитарних форм спілкування вчителів з учнями, що значною мірою знижує потенціал розвитку дитини.

Особливої уваги вимагає процес формування особистості молодшого школяра, що відбуваєть-

ся під безпосереднім, домінуючим впливом дорослих. За певних умов цей період може бути як найбільш сензитивним, так і негативним у розвитку дитини. Поступово зміна ігрової діяльності в навчальну, починається одночасно, коли діти йдуть в школу.

Інтенсивність цього процесу у дитини обумовлена зовнішніми і внутрішніми умовами. Зовнішньою умовою психічного розвитку особистості є активна взаємодія дитини з соціальним середовищем (предметним світом і світом людей), що дозволяє їй виробити суб'єкту позицію в процесі соціалізації. Внутрішньою умовою рушійної сили розвитку, становлення і соціалізації особистості є психологічна активність. Протилежною стороною психічної активності є пасивність, яка знижує адаптивну, захисну й інтегративну функції «Я» [2].

Як свідчать результати дослідження, дефіцит активності у свідомості, спілкуванні і діяльності деформує процес соціалізації особистості дитини і проявляється в уникненні контактів, порушенні взаємодії як з однолітками, так і з дорослими, схильності до самотності.

Спроби бути прийнятним соціумом і невміння встановлювати бажані взаємини, страх невідповідності очікуванням дорослих, змушують дитину до застосування психологічного захисту, який може бути як активним, так і пасивним. Значна кількість учнів вимагають спеціального підходу в процесі навчання і виховання, як показує практика і результати психологічних досліджень, особливу групу таких дітей складають інтелектуально пасивні школярі. Вивчення саме такої групи дітей потребує додаткового наукового дослідження.

Мета статті: вивчити провідні теоретичні основи інтелектуальної пасивності учнів, виділити психологічні особливості пасивної орієнтації у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в навчанні, розробити шляхи психолого-педагогічної корекції.

У своїй статті ми виходили з припущення, що пасивність виникає при дефіциті психічної активності в зовнішньому і внутрішньому плані, призводить до порушення саморегулюючої функції «Я», проявляється в різних формах і видах поведінки.

Проблеми інтелектуальної пасивності учнів вивчалися багатьма вченими: Д.Б. Богоявленською, Л.І. Божович, Н. Лейтес, А.К. Марковою, М.В. Матюхіним, Н.А. Менчинським, Л.В. Орловою, Л.С. Славіною, В.С. Юркевичем та ін. Дослідниками інтелектуальна пасивність розглядається як наслідок неправильного виховання і навчання, коли дитина не пройшла протягом життя певний шлях розумового розвитку, не навчилася певним інтелектуальним навичкам та вмінням.

Основні причини пасивності дітей:

- 1) знижена інтелектуальна активність;
- 2) недоліки фізичного здоров'я;
- 3) дефекти розвитку.

Нам більше цікавлять причини, пов'язані з інтелектуальною активністю. На думку вчених, інтелектуально пасивні діти мають такі психологічні особливості: недостатня сформованість інтелектуальних умінь і навичок; негативне ставлення до інтелектуальної діяльності; відсутність пізнавального ставлення до навколишнього світу.

У психологічній літературі виділяють чотири групи таких дітей у молодшому шкільному віці:

1) група з «мотиваційною» інтелектуальною пасивністю. Вони вибирають переважно легкі шляхи досягнення мети, не зацікавлені в роботі, прагнуть отримати швидкий результат без достатнього осмислення, перебувають у стані емоційного дискомфорту в ситуації інтелектуального напруження.

Основними причинами даного виду пасивності називають наявність надмірної розважальної інформації в сім'ї, суб'єктивно-пасивну роль дитини у процесі її одержання;

2) групи дітей з «операційно-технічною» інтелектуальною пасивністю. Вона зумовлена комплексом факторів: проблемами в знаннях, невмінням застосовувати ці знання в новій ситуації, відсутністю вміння організувати навчальну роботу (засвоїти умову задачі, правильно сформулювати питання, самостійно працювати з підручником), відсутністю вміння самостійно виконувати завдання. Така інтелектуальна пасивність школярів виявляється у шаблонності розумової діяльності, зайвих операційних дій і наявності несуттєвих («зайвих») питань в процесі роботи, використання обхідних шляхів у виконанні навчальних завдань або застосування нерациональних і навіть недоречних в ході виконання певного завдання прийомів, надання переваги репродуктивної діяльності і знайомим, простим завданням;

3) група дітей з «частковою» (або виборчою) інтелектуальною пасивністю. Вони пасивні тільки в окремих видах роботи або в деяких навчальних дисциплінах;

4) група дітей з «розливою» (або загальною) інтелектуальною пасивністю. Вони не допитливі. Такі пасивні діти не прагнуть до отримання нових знань, уникають напруженої розумової роботи. Інтелектуальна пасивність проявляється у них як в навчанні, так і в грі [6].

Виникнення і закріплення пасивності у дітей обумовлені і особливостями темпераменту, характеру, такими рисами, як сором'язливість, вразливість і невпевненість в собі. Учні не виявляють ініціативності та активної участі в житті дитячого колективу. Їх необхідно залучати до виконання спільної діяльності, вчити керувати своєю активністю, регулювати її, а також виховувати в собі психологічну якість – організованість. Поняття «активний учень» і «учень організований» близькі один до одного за змістом, але зміст їх не збігається повністю, оскільки організований учень активний, але не всякий активний учень є організованим, тобто вміє керувати своєю активністю, тримати себе в руках.

Вченими виділяються можливі труднощі в навчанні таких дітей:

- при низькій працездатності відбувається зниження активності уваги і процесу запам'ятовування;
- діти краще запам'ятовують наочно-подібний матеріал, ніж абстрактні поняття;
- недостатній розвиток короткочасної пам'яті впливає на процес засвоєння учнями навчального матеріалу на уроках математики, письма, читання;
- є труднощі в оволодінні математичними навичками, з розвитком практичного мислення;

– несформованість уявлень про навколишній світ, людей і їхні взаємини;

– не відповідають на питання, не виявляють здібності до пояснення своїх дій, частіше мовчать, хоча можуть бути підготовлені до уроку;

– вибирають завдання, які є найлегшими і не вимагають довгого обдумування;

– заучують матеріал без його осмислення, не виділяють логічних зв'язків, тому погано орієнтуються і розуміють зміст прочитаного.

С.І. Ожегов і К.К. Платонов вважають пасивність властивістю особистості, яка протилежна активності. Такі люди характеризуються неактивністю, інертністю, млявістю, бездіяльністю, байдужістю до навколишньої дійсності, залежать від діяльності інших, не виявляють самостійності [4].

У вітчизняній психології проблему інтелектуальної пасивності учнів досліджували Л.В. Орлова, Л. Славіна. Вчені виділяють наступні особливості інтелектуально пасивних дітей: знижений рівень інтелектуальної діяльності, обумовлений процесом виховання і виявляється у недостатній сформованості інтелектуальних умінь та навичок, у негативному ставленні до розумового навантаження; використання «обхідних шляхів» при виконанні інтелектуальних завдань, відсутність пізнавального інтересу до такої діяльності [2; 5].

Відсутність пізнавального інтересу, яка не має для дитини безпосереднього практичного значення, призводить до утворення в таких дітей звички працювати з мінімальною затратою розумової активності. Діти звикають до цього, а іноді навіть і уникають її. Тому учні набувають інтелектуальних умінь та навичок, або отримують значно менше, ніж їх однолітки, що викликає недостатнє засвоєння певних знань.

Негативне ставлення до інтелектуальної діяльності, найчастіше виникає в тих випадках, коли дитині пред'являються вимоги, які вона виконати не може, оскільки для більшості учнів вони з'являються вперше, коли дитина йде в школу і провідною діяльністю стає навчальна [1].

Виділяють 3 фактори, які викликають дефекти пізнавальної діяльності учнів і тим самим впливають на їх результативність у навчанні: несформованість прийомів навчальної діяльності; нерозвиненість психічних процесів; неадекватне використання учнями своїх стійких індивідуально-психологічних особливостей.

Така категорія учнів не виявляє цікавості, не є активними і самостійними, вимагає додаткового пояснення навчального матеріалу і персональної уваги. Разом з тим, Л. Славіна відзначає, що такі діти не є розумово відсталими, хоча деякі з них за станом здоров'я, розвитком фізіологічних і психологічних функцій знаходяться на межі між нормою і патологією [5, с. 26].

Л.В. Орлова, Л. Славіна виділяють наступні види інтелектуальної пасивності:

1. Інтелектуальна пасивність як наслідок порушення операціонально-технічних механізмів інтелектуальної діяльності (відсутність відповідних знань, умінь, навичок).

2. Інтелектуальна пасивність як прояв негативної тенденції розвитку мотиваційної сфери особистості [2, с. 28].

Залежно від виділених видів інтелектуальної пасивності Л.С. Славіна поділяє дітей на наступ-

ні типи: учні з високою здатністю до засвоєння знань, але погано вчаться із-за ряду зовнішніх дидактичних причин (несприятливі умови для виконання домашніх завдань, байдужість батьків до навчання дитини, незадовільна підготовка вчителя і т. д.), тоді як діти із зниженою здатністю до навчання учнів гірше, в основному внаслідок внутрішніх, психологічних причин (відсутність інтересу до знань, нераціональні методи навчання, уповільнений розумовий розвиток і т. д.) [5, с. 172].

Різні симптоми інтелектуальної пасивності, що належать окремим її видам, можуть зустрічатися одночасно у однієї дитини і відрізнятися за ступенем вираженості: від яскравої демонстративної до прихованої, замаскованої інтелектуальної пасивності [2, с. 29].

Вчені вважають, що для подолання інтелектуальної пасивності необхідно враховувати кожен аспект, як мотиваційний так і операційно-технічний, оскільки зміна мотиву інтелектуальної діяльності не вирішує проблеми по створенню відповідних інтелектуальних знань і умінь.

Пасивна поведінка молодших школярів пов'язана з неправильним ставленням батьків до дитини, так і з деякими психологічними особливостями самого школяра. Така поведінка виникає, по-перше, при занадто великій гіперопіці дітей з боку батьків. В таких сім'ях нерідко виростають байдужі, мляві, похмурі діти. По-друге, в заможних сім'ях, де все за дітей роблять батьки і дорослі брати і сестри. Такі діти стають інфантильними. По-третє, пасивність виникає через надмірні вимоги батьків до безумовного послуху дитини.

Пасивність в поведінці дитини проявляється в двох формах: справжня та ідентифікації з різними формами пасивності (сором'язливість, замкнутість, відчуженість та ін.). Ідентифікація виникає як форма успішної захисної поведінки, в процесі інтеріоризації вона переходить в справжню пасивність. Справжня пасивність та ідентифікація з пасивністю є неуспішними формами поведінки в соціумі, оскільки вони не сприяють накопиченню досвіду конструктивної взаємодії і призводять до деформації «образу – Я».

Подолання пасивної орієнтації у поведінці молодших школярів можливе за умови спеціально організованих соціально-виховних заходів, спрямованих на підвищення рівня психічного розвитку та оптимізації процесу взаємодії дітей з однолітками і дорослими.

Тому, для попередження виникнення інтелектуальної пасивності, і, як наслідок, пасивної орієнтації у своїй поведінці необхідно раннє діагностування таких учнів, проведення спеціальної роботи з метою профілактики інтелектуальної пасивності, попередження можливих труднощів у навчанні, розвитку у них пізнавальних інтересів і мотивації, формування адекватної самооцінки, яка стосується особистісних якостей дітей, її досягнень і можливостей. Зміна орієнтації в поведінці можлива тільки при комплексному підході до надання психологічної допомоги як учню, так і вчителям і батькам.

Шляхом подолання інтелектуальної пасивності в навчальній діяльності можна забезпечити дитині успіх у вирішенні пізнавального завдання. Наприклад, застосовувати при навчанні

елементи дидактичних ігор, що допоможе змінити негативне ставлення до інтелектуальної діяльності. Однак, введення ігрових дій не вирішує дану проблему повністю (хоча інтелектуальна пасивність піддається корекції). Визначається той факт, що за межами ігрової ситуації дії учнів виконуються неефективно і у багатьох випадках неправильно.

Отже, навчання інтелектуально пасивних дітей потребує поетапного формування розумових дій, запропонованого Я. Гальперінім. Згідно цього відбуваються особливі процеси, на яких і будується процес навчання. Теоретично автором було доведено, що в ході такого поетапного формування можуть бути отримані навички не тільки рішення конкретної задачі, але і суміжних з нею завдань. До того ж складається своєрідна «дисциплінованість мислення», долається ефект «броунівського руху думок» і т. д. [3].

При роботі з такими дітьми вчителю необхідно застосовувати методику успіху, розвивати пізнавальні процеси, прийоми активізації уваги учнів, відводити більше часу для висловлювання своєї думки у дошки, враховувати інтереси та наміри учнів, не застосовувати різкі зауваження, оскільки це сильніше сповільнює процес мислення. У роботі з інтелектуально пасивними дітьми і відповідно пасивної орієнтації в поведінці необхідно враховувати наступне: важкість переключення на новий вид діяльності, тому потрібно приділяти більше часу для правильного його ви-

конання; домашні завдання не слід робити «всі разом», а по черзі з паузами 15-30 хв., щоб дитина встигла переключити свою увагу.

Інтелектуально пасивних учнів слід заздалегідь попереджати про зміну діяльності, щоб вони змогли налаштуватися на наступну роботу. Під час розмови необхідно встановити з дитиною візуальний контакт. Разом з батьками привчати дитину стежити за тим, щоб робити завдання по годинах (збиратися в школу, робити урок, гуляти...) і поступово зменшувати час. Прийняти таку поведінку нормальною, не робити зауважень, не нав'язувати свою думку. Застосовувати похвалу, заохочення, більш позитивні емоції.

Висновки. У ході роботи ми прийшли до висновку, що з метою зміни пасивної поведінки молодшого школяра на активну треба організувати навчальний процес так, щоб: розвивати пізнавальний інтерес учнів до інтелектуальної діяльності; приділяти достатньої уваги таким дітям; підвищувати самооцінку, мотивацію навчання, розвивати довільність психічних процесів і поведінки; формувати сприятливий психологічний клімат у колективі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми інтелектуальної пасивності школярів і пасивної орієнтації в поведінці. Подальші вивчення потребують поглибленого аналізу цілісної системи поведінки учнів молодшого шкільного віку з метою підняття результативності у навчанні.

Список літератури:

1. Бех И.Д. Личностно ориентированное воспитание: пути реализации. *Начальная школа*. 2000. № 1. С. 10–14.
2. Орлова Л.В. Что такое интеллектуальная пассивность? *Начальная школа*. 1996. № 7. С. 26–32.
3. Пасивна учень виступає в ролі «об'єкта» навчання (слухає і дивиться). URL: <http://pres.in.ua/pasivna-uchene-vistupaye-v-rol-i-obyekta-navchannya-sluhaye-i-d.html> (дата звернення: 03.08.2019).
4. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Москва : Высшая школа, 1984. 174 с.
5. Славина Л.С. Трудные дети / Под редакцией В.Е. Чудновского. Москва, Воронеж, 1998. 447 с.
6. Учителю-початківцю «Як досягти успіху в педагогічній діяльності?». URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/36883/ (дата звернення: 02.08.2019).

References:

1. Bekh Y.D. (2000). Lychnostno oryentyrovannoe vospytanye: puty realizatsyy [Personally Oriented Source: The Way to Implement]. *Primary school*, no. 1, pp. 10–14.
2. Orlova L.V. (1996). Chto takoe yntellektualnaia passyvnost? [What is Intellectual Passivity?]. *Primary school*, no. 7, pp. 26–32.
3. Pasyvna uchen vystupaie v roli «obyekta» navchannia (slukhaie i dyvytsia) [Passive student, who is in the role of «object» learning (listening and watching)]. URL: <http://pres.in.ua/pasivna-uchene-vistupaye-v-rol-i-obyekta-navchannya-sluhaye-i-d.html> (accessed 03 August 2019).
4. Platonov K.K. (1984). Kratky slovar systemy psykhologhycheskykh poniatyi [A brief dictionary of psychological systems]. Moscow : High School. (in Russian)
5. Slavyna L.S. (1998). Trudnye dety / Pod redaktsyei V.E. Chudnyvskoho. [Difficult Children / Edited by V.E. Chudnovsky]. Moscow : Voronezh. (in Russian)
6. Uchyteliu-pochatkivtsiu „Iak dosiahty uspihku v pedahohichnii diialnosti?“ [Use the initial project «How to succeed in teaching?». URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/36883/ (accessed: 02 August 2019).